

Jarosław Syrnyk

Służba Bezpieczeństwa wobec studentów zagranicznych we Wrocławiu w latach osiemdziesiątych XX w.

Uwagi wstępne

Do pokaźnego już katalogu zagadnień badawczych, które w następstwie udostępniania dokumentacji archiwalnej zgromadzonej przez Instytut Pamięi Narodowej trafiły bądź powinny niebawem trafić na warsztat historyków, należy dołączyć z pewnością kwestię działań podejmowanych przez komunistyczne organa bezpieczeństwa wobec studiujących w Polsce obcokrajowców. Stanowiły one część działań bezpieki wobec obywateli innych państw przebywających na terenie naszego kraju¹.

W sensie naukowym zagadnienie to stanowi obecnie swoistą *terra incognita*. Być może drogą do zmiany tego stanu powinno stać się podjęcie badań cząstkowych – najlepiej (ze względów praktycznych) eksploracji o charakterze regionalnym. Kierując się takim założeniem, autor zajął się w prezentowanym artykule działaniami wrocławskiej Służby Bezpieczeństwa w latach osiemdziesiątych XX w. wobec studentów zagranicznych.

Uzyskane na podstawie kwerendy źródłowej dane pozwoliły z jednej strony na naszkicowanie obrazu samej społeczności wrocławskich studentów zagranicznych, z drugiej zaś na przedstawienie aktywności bezpieki w interesującym nas środowisku. Na opis działań SB złożyły się m.in. wstępna analiza celów działań podejmowanych wśród studentów obcokrajowców, rekonstrukcja struktur aparatu oddelegowanego do realizacji tego zadania oraz próba skatalogowania metod stosowanych w tej materii przez bezpiekę.

¹ Analizę działalności organów bezpieczeństwa komunistycznej Polski wobec obcokrajowców mogliśmy przeprowadzić zarówno pod kątem kraju pochodzenia osób rozpracowywanych, jak i przynależności do określonych środowisk (np. zawodowych, studenckich itd.). W ramach zagadnienia znalazłby się również szeroko rozumiany problem kontroli ruchu granicznego, wymiany turystycznej, przyjazdów rodzinnych.

Dotychczas nie przeprowadzono badań dotyczących inwigilacji czy szerzej – rozpracowania środowiska studentów zagranicznych we Wrocławiu. Co więcej – niewiele uwagi poświęcono także ogólniejszej sprawie, czyli działaniom podejmowanym przez UB-SB wobec obcokrajowców przebywającym na Dolnym Śląsku². Jeśli chodzi o dostępne opracowania o charakterze ogólnoinformacyjnym, które zawierają w pierwszym rzędzie dane dotyczące liczebności studentów zagranicznych w Polsce³, miejsc, w których studiowali, oraz kierunków nauki – wymienić należałby m.in. prace: Andrzeja K. Banacha *Bułgarzy na studiach w Uniwersytecie Jagiellońskim (do 1970 r.)*⁴, Julii Sułkowskiej-Kusztelak *Materiałne warunki studiów obcokrajowców w polskich szkołach wyższych: komunikat z badań*⁵, a nade wszystko artykuł Michała Chilczuka *50 lat kształcenia studentów zagranicznych w Polsce*⁶.

Kwerenda dostępnych baz źródłowych pozwoliła na wytypowanie szeregu kolejnych artykułów, które jednak – jak się okazało – były opisami środowisk studentów zagranicznych w czasach obecnych⁷. Wiele ciekawych informacji powinna w przy-

² Działania prowadzone w środowisku uchodźców politycznych z Grecji przedstawiono w artykule: J. Syrnyk, *Rozpracowanie środowiska greckiego i macedońskiego na Dolnym Śląsku przez organa bezpieczeństwa w latach 1949–1989* [w:] *Aparat bezpieczeństwa wobec mniejszości narodowych, etnicznych i cudzoziemców*, red. J. Syrnyk, Warszawa 2009.

³ Odrębnym tematem badawczym powinien stać się opis codziennego życia studentów zagranicznych, ich kontaktów z mieszkańcami miast, w których studiowali, czy nawet funkcjonowania w ramach odpowiednich uczelni. Biorąc pod uwagę kraj pochodzenia tych ludzi, sposób, w jaki uzyskali oni możliwość podjęcia nauki w Polsce, istniała w tym zakresie zapewne spora różnorodność. Dotyczy to choćby studentów legitymujących się paszportami greckimi, którzy przybyli (często jako dzieci) na Dolny Śląsk wśród uchodźców politycznych po zakończeniu wojny domowej w Grecji. Ich status był zgoła odmienny od np. studentów koreańskich czy palestyńskich.

⁴ A.K. Banach, *Bułgarzy na studiach w Uniwersytecie Jagiellońskim (do 1970 r.)*, Kraków 1990.

⁵ J. Sułkowska-Kusztelak, *Materiałne warunki studiów obcokrajowców w polskich szkołach wyższych: komunikat z badań*, Warszawa 1988.

⁶ M. Chilczuk, *50 lat kształcenia studentów zagranicznych w Polsce*, „Kontakt” 2001, nr 1–2 (27–28) [korzystano z wersji elektronicznej artykułu: <http://www.copernicus.org.pl/kontakt/chilczuk.htm> – kopia z 24 II 2009 r.]. W kontekście poszerzonych studiów nad zagadnieniem studentów zagranicznych w Polsce warto jeszcze wspomnieć o następujących pozycjach: *Informator dla studentów polonijnych*, oprac. Klub Studentów Polonijnych, Warszawa 1979; S. Fosso, *Czarnoskór student w Europie*, Wrocław 2001; *W poszukiwaniu piątego kąta czyli Obcokrajowcy o Polakach*, oprac. Z. Abou Saleh, Wrocław 1995.

⁷ D. Walendziak, *Cudzoziemcy studiujący w Warszawie*, „Wiadomości Statystyczne” 2000, nr 1, s. 41–45; J. Lenart, *Muzułmanin w Warszawie*, „Przegląd” 2002, nr 2, s. 34–35; W. Grzelak, *Półpolacy*, „Najwyższy Czas” 2002, nr 21, s. XXVIII–XXIX; J. Steciuk, *Czarodziejska różdżka zmienia Olsztyn*, „Gazeta Wyborcza” 2002, nr 237 (dodatek „Duży Format” nr 23, s. 26–27); M. Kowalski, *Mózg na eksport: studia w Polsce wybiera co roku już 7 tysięcy studentów z całego świata*, „Wprost” 2002, nr 24 s. 30–32; P. Matusz-Protasiewicz, *Międzynarodowa migracja studentów – motywacja przy wyborze kraju przyjmującego*, „Terazniejszość, Człowiek, Edukacja” 2008, nr 1, s. 99–110; W.T. Miodunka, *Studenci zagraniczni na UJ*, „Alma Mater” 2006, nr 78 s. 11–12; A. Giedrojć, *Miasto do życia – Nie tylko Arabowie lubią Wrocław*, „Polska. Gazeta Wroclawska”, 25 III 2006 (kopia elektroniczna <http://wroclaw.naszemiasto.pl/wydarzenia/583258.html>); E. Głowicka, *Wrocławskie łowy na zagranicznych studentów*, „Polska. Gazeta Wroclawska”, 12 V 2008 (kopia elektroniczna z 24 II 2009 r.: <http://wroclaw.naszemiasto.pl/wydarzenia/851702.html>); E. Michalska, *Jak amerykańscy studenci widzą*

szłości przynieść analiza zawartości pisma „Kontakt”, czego dobrym prognostykiem zdaje się wspomniany artykuł Michała Chilczuka. Wydawcą pisma był Ośrodek Łączności z Cudzoziemcami Absolwentami Polskich Szkół Wyższych, istniejący w latach 1987–2002/2003 przy Uniwersytecie Łódzkim⁸. Ośrodek ten ewidencjonował wszystkich cudzoziemców studiujących w Polsce. Został jednak rozwiązany na początku 2003 r.⁹ Pomimo podejmowanych w późniejszym okresie prób¹⁰ nie reaktywowano go do dnia dzisiejszego¹¹.

Podstawą do napisania niniejszego artykułu stały się przede wszystkim materiały zgromadzone w Oddziale Instytut Pamięci Narodowej we Wrocławiu, w tym głównie dokumenty wytworzone przez Wydział II i Wydział Paszportów Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej, a następnie Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych we Wrocławiu. Część informacji zaczerpnięta została z przedstawionej powyżej literatury. Na obecnym etapie badań nie została jeszcze przeprowadzona kwerenda materiałów archiwalnych zgromadzonych poza wrocławskim oddziałem IPN, tzn. m.in. w innych oddziałach IPN oraz archiwach Uniwersytetu Łódzkiego i uczelni wrocławskich. Z tej racji prezentowany materiał jest raczej komunikatem ze stanu badań niż artykułem podsumowującym owe badania.

Wrocław jako ośrodek akademicki dla studentów zagranicznych

Tradycje peregrynacji studentów po różnych uczelniach są tak stare jak najstarsze europejskie akademie. Stanowiły one od zarania jeden z najważniejszych elementów wymiany myśli naukowej w Europie. Rzecz jasna partycypowały w niej również uczelnie działające na ziemiach polskich.

Wrocław, „Gazeta Wrocław” (dodatek do „Gazety Wyborczej”), 1 VIII 2008 (kopia elektroniczna z 24 II 2009 r. http://miasta.gazeta.pl/wroclaw/1,88294,5547956,Jak_amerykanscy_studenci_widza_Wroclaw.html). Również aktualnej sytuacji poświęcono teksty opublikowane wyłącznie w wersji elektronicznej: <http://www.terazwroclaw.pl/artukul.php?id=3812> (kopia z 24 II 2009 r.); <http://www.awf.wroc.pl/awfnew/site.php?ID=102> (kopia z 24 II 2009 r.); K. Strzelecka, *Jak zagraniczni studenci widzą Wrocław?*, <http://e-lama.pl/wroclaw/artykuly/6153/Jak-zagraniczni-studenci-widza-Wroclaw/> (kopia z 23 II 2009 r.); <http://www.arabia.pl/content/view/282839/2/>; http://www.e-mentor.edu.pl/artukul_v2.php?numer=9&id=129.

⁸ W Archiwum Uniwersytetu Łódzkiego znajduje się zespół archiwalny: Ośrodek Łączności z Cudzoziemcami Absolwentami Polskich Szkół Wyższych 1987–2002.

⁹ <http://miasta.gazeta.pl/lodz/1,35153,1360350.html> (kopia z 25 II 2009 r.)

¹⁰ <http://www.ipiss.com.pl/teksty/raport.doc> (kopia z 25 II 2009 r.); http://www.kprm.gov.pl/archiwum/2130_14366.htm (kopia z 25 II 2009 r.).

¹¹ Wątpliwości wzbudza w tym przedmiocie fragment notatki na temat spotkania inauguracyjnego działalności Palestyńskiego Stowarzyszenia Absolwentów Polskich Szkół Wyższych. Została ona zamieszczona na stronie <http://www.ramallahpm.polemb.net/index.php?documentName=events> (kopia z 25 II 2009 r.).

Dynamika przyjazdów studentów zagranicznych do Polski była różna. Szczególnie zaburzały czy wręcz zatrzymywały ją kataklizmy wojenne. Ponowne pojawienie się studentów zagranicznych na uczelniach polskich po II wojny światowej nastąpiło na początku lat pięćdziesiątych XX w. Komunistyczne władze w Warszawie odpowiedziały wówczas na apel Organizacji Narodów Zjednoczonych w sprawie uruchomienia programu stypendiów rządowych dla obywateli krajów rozwijających się¹². Sprawa miała też oczywisty podtekst propagandowy.

W ramach realizacji wspomnianego projektu (zgodnie z danymi Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Oświaty, Nauki i Kultury – UNESCO, przytaczanymi przez Michała Chilczuka) indeksy polskich szkół wyższych otrzymało w 1950 r. 183 cudzoziemców¹³. W roku akademickim 1955/1956 było ich już ponad 570, w 1960 r. – 740, w 1970 r. – niespełna 2600, zaś pod koniec lat siedemdziesiątych XX w. – prawie 3 tys. W okresie stanu wojennego liczba studentów spoza Polski nieznacznie zmalała. Od połowy lat osiemdziesiątych XX w. do końca tej dekady studentów zagranicznych znów zaczęło przybywać. W 1990 r. ich liczba wyniosła 4259 osób¹⁴.

Kontekst propagandowy czy może precyzyjniej – ideologiczny przyjazdu na studia do Polski osób z zagranicy uwidacznia analiza posiadanego przez te osoby obywatelstwa. Pierwszymi studentami zagranicznymi po II wojnie światowej byli Chińczycy i Wietnamczycy. Niemal równocześnie pojawili się Koreańczycy, Bułgarzy, Czesi i Słowacy, Węgrzy, Rumuni, Niemcy (oczywiście z NRD), Albańczycy, Jugosłowianie, Grecy, a następnie Sudańczycy, Irakijczycy, Syryjczycy, Indonezyjczycy i Mongołowie. W latach późniejszych lista państw wysyłających studentów do Polski znacznie się poszerzyła. Dołączyły doń m.in. Algieria, Bangladesz, Boliwia, Brazylia, Ekwador, Etiopia, Ghana, Gwinea, Indie, Jemen, Jordania, Kanada, Kenia, Kolumbia, Kostaryka, Kuba, Laos, Liban, Mozambik, Nigeria, Peru, Tunezja, USA, Węgry, Zair, a także ZSRR¹⁵.

Odrębnym zagadnieniem badawczym jest kwestia kształcenia w Polsce osób deklarujących narodowość polską. W ciągu całego okresu sprawowania władzy przez komunistów w Polsce odsetek Polaków posiadających obce obywatelstwo i pobierających naukę w kraju do wszystkich studentów zagranicznych wzrósł z 2,8 proc. w 1963 r. do 17,1 proc. w 1990 r.¹⁶

¹² Studenci zagraniczni podejmowali naukę w Polsce na podstawie skierowania organizacji międzynarodowych, wymiany międzyrządowej, stypendiów rządu polskiego lub KC PZPR, a także na zasadach komercyjnych („odpłatności dewizowej”).

¹³ M. Chilczuk, *op. cit.*, *loc. cit.*

¹⁴ *Ibidem*. Według *Małego Rocznika Statystycznego 2008* w roku akademickim 2007/2008 naukę na polskich uczelniach wyższych kontynuowało 13 695 cudzoziemców, z czego 3501 osób deklarowało narodowość polską (*Mały Rocznik Statystyczny 2008*, Warszawa 2008, s. 245).

¹⁵ M. Chilczuk, *op. cit.*, *loc. cit.*

¹⁶ *Ibidem*.

Wrocław należał w czasach PRL do najważniejszych, obok Warszawy czy Krakowa, ośrodków akademickich w Polsce. Wśród pierwszych studentów obcokrajowców znaleźli się tutaj w latach pięćdziesiątych XX w. greccy i macedońscy uchodźcy polityczni. W miarę precyzyjnymi danymi co do liczby studentów zagranicznych, krajów ich pochodzenia, jak również wybieranych przez nich szkół wyższych dysponujemy w odniesieniu do lat osiemdziesiątych XX w. W czerwcu 1980 r. wrocławska SB odnotowywała, iż na wszystkich uczelniach miasta studiowało ogółem 259 studentów zagranicznych. Ponadto na uczelniach tych przebywało 23 doktorantów, 16 stażystów i 19 lektorów. Łącznie studentów i doktorantów było wówczas 280, 282 lub 288 (dane w źródle są rozbieżne), z tego: w Akademii Medycznej – 143 osoby, na Politechnice Wrocławskiej – 89, na Uniwersytecie Wrocławskim – 22, w Akademii Rolniczej – 17, w Akademii Ekonomicznej – 9. Największa liczba studentów przyjechała do Wrocławia z tzw. krajów Trzeciego Świata – 179 osób, z tego 30 studentów z Bliskiego Wschodu. 109 studentów pochodziło z „rozwiniętych państw kapitalistycznych”. Gros z nich stanowili przedstawiciele Polonii studiujący w Akademii Medycznej (94 osoby)¹⁷.

Pod koniec 1981 r. liczba studentów zagranicznych we Wrocławiu wzrosła do 344 (lub 364 – znów w zależności od źródła), do czego przyczyniła się m.in. większa liczba studentów z Bliskiego Wschodu (92 osoby, w tym tylko z Iraku – 54). Znaczną grupę stanowili studenci z paszportem amerykańskim – 76 osób. Warto dodać, że w 1981 r. w związku z napiętą sytuacją polityczną w Polsce swoich studentów „odwołały” do kraju Bułgaria i NRD¹⁸. W 1981 r. największa grupa przybyszów z zagranicy nadal podejmowała naukę w Akademii Medycznej – 145 osób. Ogromny przyrost nastąpił na Politechnice Wrocławskiej, gdzie odnotowano aż 137 studentów spoza Polski. Na pozostałych uczelniach studiowało: 26 osób na Uniwersytecie Wrocławskim, 22 – w Akademii Rolniczej i 14 w Akademii Ekonomicznej¹⁹.

Według stanu na 12 stycznia 1984 r. w stolicy Dolnego Śląska studiowało łącznie 366 studentów zagranicznych, w tym m.in. obywatele Iraku – 55, Nigerii – 41, USA – 41, Palestyńczyków (z różnym obywatelstwem) – 25, obywatele Grecji – 16, Laosu – 13. Poza studentami przebywali we Wrocławiu stypendyści, stażyści i doktoranci – w sumie 42 osoby, z tego z Iraku – 17, USA – 3, Grecji – 1, Syrii – 1, Afryki – 17 i Ameryki Łacińskiej – 3. Odrębną grupę stanowili cudzoziemscy lektorzy i wykładowcy, których było w 1984 r. 11 (z Austrii – 1, Australii – 1, Wielkiej Brytanii – 1, Francji – 2, Holandii – 1, USA – 5)²⁰.

¹⁷ AIPN Wr, 032/789, t. 1, Analiza operacyjna i kierunkowy plan działań w sprawie obiektowej o krypt. „Interstudium”, b.d., k. 3.

¹⁸ AIPN Wr, 032/789, t. 1, Informacja dotycząca aktualnej sytuacji polityczno-operacyjnej wśród cudzoziemców kształcących się na terenie woj. wrocławskiego, 16 XI 1981 r., k. 18.

¹⁹ *Ibidem*, k. 14.

²⁰ AIPN Wr, 054/906, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału II KW MO we Wrocławiu mjr. R. Kulikowskiego do naczelnika Wydziału VIII Departamentu II MSW, 12 I 1984 r., k. 40–40v. W cytowanym dokumencie znajduje się ponadto wzmianka o 44 „montażystach i handlowcach” przebywających

W 1986 r. studiowało we Wrocławiu 365 studentów, a ponadto przebywało tu 47 doktorantów, 18 stażystów, 8 słuchaczy Pomaturalnego Studium Medycznego. Poza tym pracowało tu 18 lektorów, z tego 14 z krajów kapitalistycznych. Największa grupa cudzoziemców studiowała tym razem na Politechnice Wrocławskiej – 238 osób. Następne w kolejności były: Akademia Medyczna – 112 osób, Uniwersytet Wrocławski – 37, Akademia Rolnicza – 24 i Akademia Ekonomiczna – 20. Pod kątem posiadania obywatelstwa, reprezentowanych było w sumie 65 krajów. Według cytowanego tu źródła największą grupę stanowili studenci z krajów arabskich – 244. 93 osoby pochodziły z Afryki, 31 z Dalekiego Wschodu, 19 z Ameryki Łacińskiej. Wykazywano również w przytaczanej statystyce 65 osób pochodzących z „rozwiniętych krajów kapitalistycznych”, w tym 49 z krajów NATO i 48 obywateli państw socjalistycznych. Próba zsumowania tak sformułowanych danych prowadzi nas do wniosku, iż ujęto w nich jednak także cudzoziemców niebędących studentami czy wykładowcami na uczelniach wrocławskich, ale także pozostałych, przebywających wówczas we Wrocławiu obcokrajowców²¹.

Zagraniczni studenci byli zrzeszeni w kilku organizacjach akademickich. Na początku lat sześćdziesiątych XX w. należeli oni np. do Komitetu Zagranicznych Studentów studiujących na wrocławskich uczelniach, powołanego przy Radzie Okręgowej Związku Studentów Polskich we Wrocławiu. Jak dowiadujemy się z informacji przekazanej przez tajnego współpracownika SB o pseudonimie „Zbyszek”, byli to „w większości studenci greccy”. Przewodniczącym komitetu był w owym czasie Tanasis Aleksandrakis²².

Na początku lat osiemdziesiątych XX w. obcokrajowcy byli zrzeszeni w narodowych organizacjach studenckich. W strukturach tych dość aktywnie występowała również studenci z Wrocławia, np. Violet Anyachebelu i J. Akintunde Abiodin – w Narodowym Związku Studentów Nigeryjskich w Polsce, Phongsawath Khamphouy – w Związku Studentów Laotańskich w Polsce, Graian Bamweda – w Związku Studentów Tanzańskich²³. W skład Związku Studentów Palestyńskich wchodził przede wszystkim członkowie Organizacji Wyzwolenia Palestyny, w tym osoby z Wrocławia²⁴. W Narodowym Związku Studentów Irackich prym wiedli zaś studujący w Pol-

w pierwszej dekadzie stycznia 1984 r. na terenie woj. wrocławskiego oraz 1479 cudzoziemcach zamieszkujących tu na stałe, z tego 67 z krajów kapitalistycznych (Wlk. Brytania – 2, Belgia – 3, Francja – 4, Grecja – 5, Kanada – 5, USA – 14, Włochy – 8, Szwajcaria – 3, Szwecja – 3, Liban – 4, inne – 16). Do cudzoziemców zaliczano również bezpaństwowców, głównie narodowości greckiej (472 osoby), macedońskiej (42), niemieckiej (34), polskiej (12) i pozostałych (19).

²¹ AIPN Wr, 054/429, Pismo mjr. S. Siorka do naczelnika Wydziału XIV Departamentu II MSW, 8 V 1986 r., k. 46–49.

²² AIPN Wr, 032/463, Notatka informacyjna sporządzona na podstawie informacji przekazanych przez TW „Zbyszka”, [marzec 1962 r.], k. 244, 246.

²³ AIPN Wr, 032/789, t. 1, Informacja dotycząca aktualnej sytuacji polityczno-operacyjnej wśród cudzoziemców kształcących się na terenie woj. wrocławskiego, 16 XI 1981 r., k. 15.

²⁴ *Ibidem*, k. 16.

sce członkowie partii BAAS²⁵. We Wrocławiu istniał też klub „Polonus”, choć nie przejawiał w tym czasie większej aktywności. Przewodniczącą klubu była studentka Akademii Medycznej – Elizabeth Lasz, a skarbnikiem – Georg Ciechanowski²⁶.

Działania aparatu bezpieczeństwa wobec studentów zagranicznych

Rozpracowanie studentów zagranicznych w Polsce nie było nigdy prowadzone przez wyodrębnione struktury aparatu bezpieczeństwa. Zważywszy na ich liczbę, wydaje się to zresztą ze wszech miar racjonalne. Nie oznacza to wszakże, że nie byli oni takim działaniom poddani – wręcz przeciwnie. Osoby te znajdowały się w orbicie szeroko definiowanych spraw dotyczących ochrony kontrwywiadowczej kraju oraz kontroli ruchu ludności, zarówno na granicach, jak i wewnątrz Polski. Zainteresowanie cudzoziemcami przejawiały też pionierzy pełniące funkcje wywiadowcze.

Przyjmując rok 1950 jako początkową cezurę przybycia do Polski studentów obcokrajowców, stwierdzić trzeba, iż sprawa ich operacyjnego rozpracowywania mogła być przedmiotem działalności kilku komórek Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (MBP). Zaliczyć do nich należałoby przede wszystkim: Departament I (a w nim Wydział VII), Departament V, a po reformie struktur MBP – Departament III i jego Wydział VI²⁷. W latach 1955–1956 zakres działalności poszczególnych pionierów powołanego w miejsce MBP Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego podlegał ciągłym zmianom. Stabilizację w tym zakresie przyniosły dopiero gruntowne reformy pod koniec 1956 r. Zagadnienia kontrwywiadowcze „w zakresie międzynarodowej wymiany osobowej cudzoziemców przebywających w Polsce czasowo” zostały wówczas włączone do zakresu odpowiedzialności Wydziału VII Departamentu II MSW²⁸. Równoległe własne zadania wobec cudzoziemców realizowało Biuro „B” MSW (Wydział III i IV)²⁹. Nie od rzeczy będzie dodać, że od 1964 r. w skład Służby Bezpieczeństwa weszło także Biuro Paszportów MSW. Sprawy dotyczące cudzoziemców znajdowały się w gestii Wydziału III tego biura³⁰. Równoległe do struktur centralnych przedmiotową działalnością wobec studentów obcokrajowców prowadziły odpowiednie struktury terenowe.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Z. Nawrocki, *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956. Struktura aparatu bezpieczeństwa* [w:] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1: 1944–1956, red. K. Szwagrzyk, Warszawa 2005, s. 29, 39.

²⁸ P. Piotrowski, *Służba Bezpieczeństwa w latach 1956–1975* [w:] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 2: 1956–1975, red. P. Piotrowski, Warszawa 2006, s. 13.

²⁹ *Ibidem*, s. 15–16; P. Piotrowski, *Służba Bezpieczeństwa w latach 1975–1990* [w:] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 3: 1975–1990, red. P. Piotrowski, Warszawa 2008, s. 33.

³⁰ P. Piotrowski, *Służba Bezpieczeństwa w latach 1956–1975...*, s. 20.

We Wrocławiu główną jednostką prowadzącą działania o charakterze operacyjnym wobec studiujących tu obywateli obcych państw było Biuro Paszportów KW MO (a następnie WUSW) we Wrocławiu. W połowie 1980 r. został opracowany wniosek o wszczęcie sprawy obiektowej pod kryptonimem „Interstudium” wobec cudzoziemców z krajów kapitalistycznych (kk) studiujących w stolicy Dolnego Śląska. Odpowiedzialny za jej prowadzenie był inspektor ppor. Włodzimierz Chuchnowski³¹. Impulsem do założenia sprawy było zarządzenie ministra spraw wewnętrznych nr 001/80 z 10 stycznia 1980 r. oraz wytyczne kierownictwa Wydziału III Biura Paszportów MSW³². Wniosek uzupełniała analiza operacyjna i kierunkowy plan działań. Stwierdzano w nich potrzebę rozpoznania studentów, doktorantów i stażystów z krajów kapitalistycznych i krajów Trzeciego Świata oraz wykładowców i lektorów z krajów kapitalistycznych. Uzasadniano ją m.in. rolą Wrocławia w systemie ekonomiczno-przemysłowym, obronnym i naukowym PRL, nieskrępowanymi kontaktami studentów cudzoziemskich z wrocławskim środowiskiem akademickim, stwarzającymi „możliwości obcego oddziaływania ideologicznego, przepływu informacji i możliwości infiltracji”, swobodą ruchu studiujących w Polsce obcokrajowców, potencjalnym oddziaływaniem obcych placówek dyplomatycznych na studentów³³.

Do środowiska zasługującego na szczególną uwagę operacyjną zaliczono studentów polonijnych z USA, a także studentów bliskowschodnich oraz pewne grupy studentów afrykańskich, w tym z Nigerii, z uwagi, jak stwierdzono w dokumencie, na ich „skłonności typu handlarskiego oraz kontakty obyczajowe”. Niepokój organów bezpieczeństwa w przypadku studentów z USA wzbudzała obserwowana „tendencja do coraz liczniejszego wynajmowania kwater prywatnych”, co wymagało „odpowiedniego rozpoznania”³⁴.

W charakterystyce studentów irackich podkreślano natomiast aktywność pośród nich działaczy partii BAAS: „Szczególną aktywność w kierunku zwalczania własnych przeciwników politycznych wykazują studenci iraccy związani z partią BAAS. [...] Działalność polityczna dziesięcioosobowej grupy studentów basistowskich we Wrocławiu wymaga sukcesywnej kontroli operacyjnej z uwagi na zakonspirowane metody organizacyjne, skłonności do impulsywnych działań graniczących z terrorem (np. wydarzenia łódzkie z października 1979 roku i próby działań tego typu we Wrocławiu) oraz jej łączność z grupami basistowskimi w innych ośrodkach akademickich na tere-

³¹ Prawdopodobnie po 1983 r. sprawę „Interstudium” przeniesiono do Wydziału II WUSW we Wrocławiu.

³² AIPN Wr, 032/789, t. 1, Wniosek o wszczęcie sprawy obiektowej o krypt. „Interstudium” na cudzoziemców z kk studiujących we Wrocławiu, 30 VI 1980 r., k. 1.

³³ AIPN Wr, 032/789, t. 1, Analiza operacyjna i kierunkowy plan działań w sprawie obiektowej o krypt. „Interstudium”, [1980 r.], k. 2–3.

³⁴ *Ibidem*, k. 4.

nie Polski. Uzyskane w tym temacie informacje wskazują, że środowisko studentów irackich jest penetrowane przez kierownicze ogniwa BAAS³⁵.

Jesienią 1981 r. o członkostwo w BAAS podejrzewanych było co najmniej trzech aktywistów Narodowego Związku Studentów Irackich³⁶. Śłużba Bezpieczeństwa doszukiwała się w aktywności tych osób działań o charakterze wywiadowczym³⁷. Oparciem dla członków BAAS miała być ambasada iracka w Warszawie. Jak stwierdzono w jednym z pism pochodzących z 1986 r.: „Uzyskane dotychczas informacje wskazują, że środowisko studentów irackich [...] jest penetrowane i inspirowane przez ambasadę iracką oraz kierownicze ogniwa wymienionej partii. Wielu spośród studentów tego kraju, również we Wrocławiu, pełni organizatorskie funkcje w partii [BAAS], w tym łącznikowe i z nominacji jako »opiekunowie partyjni« grup studenckich w danym mieście”³⁸.

Według danych uzyskanych przez Służbę Bezpieczeństwa działania rezydentury wywiadu irackiego przed 1980 r. nakierowane były przede wszystkim na kontrolę irackiego środowiska studenckiego w Polsce „pod kątem ujawniania i paraliżowania działalności funkcjonującym w tym środowisku i często wspieranym przez Syrię i Libię ugrupowań opozycyjnych w stosunku do aktualnego rządu Iraku”. Inspirowała ona także oraz wspierała ugrupowania realizujące założenia ideowe partii BAAS.

Po wydarzeniach 1980 r. wywiad iracki intensywniej podjął zagadnienia dotyczące społeczno-politycznej i gospodarczej sytuacji Polski. Działal także, jak stwierdzano, na „kierunku” militarnym. W opisie metod stosowanych przez Irakijczyków czytamy: „Odnotowano, iż wśród doktorantów irackie służby specjalne plasują swoich pracowników kadrowych. [...] Studenci iraccy w większości pozyskiwani do współpracy z wywiadem irackim jeszcze przed przybyciem do Polski. [...] Niezależnie od powyższego rezydentura warszawska dokonuje werbunków agentury na terenie Polski. [...] W toku kontroli operacyjnej irackiej rezydentury placówkowej uzyskano sygnały, że nie rezygnuje ona również z wykorzystania obywateli polskich dla swoich potrzeb”.

W związku z rejestrowaną aktywnością wywiadu irackiego planowano intensyfikację działań zabezpieczających, które miały polegać na głębszym rozpoznaniu arabskiego środowiska studenckiego, pełniejszym zabezpieczeniu operacyjnym pobytu pracowników rezydentury wywiadu irackiego w terenie oraz na zwróceniu baczniejszej

³⁵ AIPN Wr, 032/789, t. 1, Analiza operacyjna i kierunkowy plan działań w sprawie obiektowej o krypt. „Interstudium”, k. 5–6.

³⁶ AIPN Wr, 032/789, t. 1, Informacja dotycząca aktualnej sytuacji polityczno-operacyjnej wśród cudzoziemców kształcących się na terenie woj. wrocławskiego, 16 XI 1981 r., k. 16.

³⁷ AIPN Wr, 032/789, t. 1, Pismo naczelnika Wydziału III Biura Paszportów MSW płk. Jerzego Piątkowskiego do naczelnika Wydziału Paszportów KW MO we Wrocławiu, 20 I 1983 r., k. 29.

³⁸ AIPN Wr, 054/429, Pismo mjr. S. Siorka do naczelnika Wydziału XIV Departamentu II MSW, 8 V 1986 r., k. 46–49.

uwagi na charakter kontaktów Irakijczyków z pracownikami wybranych przedsiębiorstw (w tym zbrojeniowych, LOT, PLO, PKP, PKS i in.)³⁹.

W kontekście rozpracowywania studentów irackich nieodzowne wydaje się zwrócenie uwagi na ich aspekt kurdyjski. Studenci kurdyjscy, podobnie jak studenci palestyńscy, przybywali do Polski jako obywatele wielu państw. Wielu Kurdów legitymowało się paszportami irackimi. Część spośród nich wraz ze studentami kurdyjskimi z innych państw prowadziła działalność organizacyjną w ramach Zrzeszenia Studentów Kurdyjskich w Europie. Stowarzyszenie to funkcjonowało również w Polsce. W 1986 r. wydało tu m.in. broszurę z okazji święta narodowego Kurdów – Nauroz i kurdyjskiego 2598 Nowego Roku⁴⁰. W 1987 r. Kurdowie planowali przeprowadzenie święta Nauroz w Poznaniu. Na skutek noty ambasady irackiej w Warszawie do planowanego przedsięwzięcia nie doszło. Kurdowie z Wrocławia zamierzali natomiast wejść na spotkanie z Jerzym Urbanem przygotowywane na Uniwersytecie Wrocławskim⁴¹.

W lutym 1988 r. ambasada iracka skierowała do MSZ notę w sprawie wydalenia z kraju dwóch Kurdów, którzy mieli napaść na studenta irackiego⁴². Prowadzący we Wrocławiu sprawę kpt. Trzmielewski wyjaśniał jednak przełożonym, że była to nadinterpretacja Irakijczyków. Opisowany incydent zdarzył się w budynku Studium Języka Polskiego Politechniki Wrocławskiej, w którym w jednej z gablot wisiał portret Saddama Husajna. Przechodzący obok student kurdyjski splunął i ostentacyjnie powiedział: „morderca, faszysta”. Usłyszał to Irakijczyk, w wyniku czego miała wywiązać się szarpanina, której skutkiem było rzekomo zranienie Irakijczyka⁴³.

W marcu 1988 r. Narodowy Związek Studentów i Młodzieży Iraku oraz ambasada Iraku w Warszawie planowały przeprowadzenie we Wrocławiu „Festiwalu Wiosennego” dla uczczenia rocznicy urodzin prezydenta Iraku Saddama Husajna. W zabezpieczeniu imprezy brał udział również Wydział II WUSW we Wrocławiu. „W związku z odnotowywaniem w latach ubiegłych występowania na tego typu imprezach »porachunków« na tle narodowościowym i politycznym preradzających się w bójki z udziałem większej ilości osób” naczelnik tego wydziału prosił o wzmocnienie patroli milicyjnych w rejonie „Novotelu”, w którym miała odbyć się część uroczystości. Pułkownik Burzyński dodawał przy tym: „Nie wykluczamy również możliwości kierowania samochodami przez cudzoziemców będących pod wpływem alkoholu”⁴⁴.

³⁹ AIPN Wr, 054/429, Informacja dotycząca działalności rezydentury wywiadu irackiego w ambasadzie tego kraju w Warszawie, 30 IX 1986 r., k. 38–43.

⁴⁰ AIPN Wr, 054/429, „Kurdystan” – broszura Zrzeszenia Studentów Kurdyjskich w Europie Oddział w Polsce, b.d., k. 16–24.

⁴¹ AIPN Wr, 054/429, Szyfrogram zastępcy naczelnika Wydziału II WUSW we Wrocławiu por. W. Trzmielewskiego, 26 III 1987 r., k. 25.

⁴² AIPN Wr, 054/429, Nota ambasady Republiki Iraku, 11 II 1988 r., k. 33.

⁴³ AIPN Wr, 054/429, Pismo kpt. W. Trzmielewskiego do naczelnika Wydziału V Departamentu II MSW w Warszawie, 7 IV 1988 r., k. 30–32.

⁴⁴ AIPN Wr, 054/429, Pismo naczelnika Wydziału II WUSW we Wrocławiu ppłk. T. Burzyńskiego, 18 III 1988 r., k. 27.

Do szczególnego zaostrzenia sytuacji doszło w latach 1988–1989. Spowodowane to było wydarzeniami w Iraku, a ściślej – użyciem w marcu 1988 r. przeciwko cywilnej ludności kurdyjskiej wioski Halabdzia gazów bojowych, w wyniku czego zginęło około 5 tysięcy osób⁴⁵. W związku z tym zastępca naczelnika Wydziału II WUSW we Wrocławiu kpt. E. Deptuszewski informował Warszawę o planowanej na 18 lub 19 marca 1989 r. manifestacji Kurdów⁴⁶. 6 kwietnia 1988 r. wpłynął do polskiego MSZ teleks od Unii Patriotów Kurdystanu z Wrocławia w sprawie wydarzeń w Halabdzii. Spowodowało to gwałtowną reakcję dyrektora Departamentu II MSZ Stanisława Stawiarskiego. Zwrócił się on do dyrektora Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych z pismem, w którym zawarł m.in. następujące zdanie: „Prosimy o zwrócenie kierownictwu środowiska kurdyjskiego ostrej uwagi na niedopuszczalność tego rodzaju działalności politycznej na terenie Polski, łącznie z zagrożeniem ekspulsowania animatorów w przypadku recydywy”⁴⁷. Według notatki Stawiarskiego, przekazanej na ręce ministra Mariana Orzechowskiego, było „oczywiste, że całą akcją inspirowuje tutaj ambasada Iranu. W tej sytuacji teleks nie zasługuje na odpowiedź”. Dodawał przy tym, że „środowisko kurdyjskie często podejmuje próby organizowania antyirackich akcji, ostatnio w r. 1987 w Poznaniu (nie dopuściliśmy do tego)”⁴⁸. Do meritum sprawy w piśmie nie nawiązano.

O okolicznościach złożenia noty Unii Patriotów Kurdystanu można dowiedzieć się z szyfrogramu nadesłanego do Warszawy przez naczelnika Wydziału II WUSW we Wrocławiu. W związku z oburzeniem środowiska kurdyjskiego zaistniała realna groźba przekształcenia nieufności czy nawet wrogości wśród studentów z Iraku w otwarty konflikt czy jakąś formę zajść. W związku z tym wrocławska SB podjęła szereg czynności operacyjnych: „Na wniosek zainspirowanych przez nas zamieszkałych we Wrocławiu członków Partii Demokratycznej Kurdystanu Irackiego i Unii Patriotycznej Kurdystanu odstępiono od organizowania w Polsce demonstracji przed ambasadą Iraku. W miejsce tego zaplanowano wysłanie odezwy do różnych instytucji, w tym MSZ, z informacją i protestem związanych z tym wydarzeniem. Informujemy ponadto, że 8 kwietnia br. student II roku architektury Politechniki Wrocławskiej – Kurd posługujący się szwedzkim dokumentem podróży [...], przekazał w sekcji wizowej tutaj [ejszego] Wydziału Paszportów odezwę Zrzeszenia Studentów Kurdyjskich w Europie Oddział w Polsce, która zawierała w swej treści protest związany z wydarzeniem w mieście Halabdzia”⁴⁹.

⁴⁵ R. Stefanicki, *Saddam i zagłada Kurdów*, „Gazeta Wyborcza”, 14 III 2003 (kopia elektroniczna <http://serwisy.gazeta.pl/swiat/1,34181,1372860.html>).

⁴⁶ AIPN Wr, 054/429, Szyfrogram zastępcy naczelnika Wydziału II WUSW we Wrocławiu kpt. E. Deptuszewskiego, 16 III 1989 r., k. 1.

⁴⁷ AIPN Wr, 054/429, Pismo dyrektora Departamentu II MSZ S. Stawiarskiego do dyrektora Gabinetu Ministra MSW płk. Cz. Żmudy, 11 IV 1988 r., k. 5.

⁴⁸ AIPN Wr, 054/429, Notatka S. Stawiarskiego do ministra M. Orzechowskiego, 8 IV 1988 r., k. 6.

⁴⁹ AIPN Wr, 054/429, Szyfrogram naczelnika Wydziału II WUSW we Wrocławiu ppłk. T. Burzyńskie-

Pomimo dynamizowania się sytuacji politycznej w kraju SB nie zaprzestała monitorowania nastrojów w środowiskach studentów z Iraku. W informacji ze stycznia 1989 r. czytamy: „Aktualnie w środowisku studentów irackich na terenie Wrocławia nie notujemy negatywnych zjawisk oraz istotnych zagrożeń”. Jest tam także wiadomość, iż w roku akademickim 1988/89 podjęło studia we Wrocławiu dziewięciu Kurdów, obywateli Tunezji, oraz o wewnętrznym rozdarciu wśród studentów tej nacji: „W środowisku kurdyjskim notowane jest obecnie rozbieżność na tle stosunku do amnestii ogłoszonej w Iraku⁵⁰. Nadal obserwowane jest w środowisku studentów z Iraku zjawisko unikania powrotu do kraju po zakończeniu nauki w Polsce. Obserwuje się tendencję do zawierania w Polsce związków małżeńskich i osiedlania się w krajach skandynawskich”⁵¹.

Metody stosowane w rozpracowywaniu środowiska studentów zagranicznych we Wrocławiu były różnorodne. Głównie jednak opierano się na sieci osobowych źródeł informacji. Z chwilą rozpoczęcia sprawy obiektowej o kryptonimie „Interstudium” Wydział Paszportów dysponował czterema tajnymi współpracownikami (byli to TW „Mariusz”, obywatel Jordanii, pozyskany w 1977 r., TW „Malicki”, obywatel Sudanu, pozyskany w 1977 r., TW „Rufu”, obywatel Boliwii, i TW „K-2”, obywatel Gwinei⁵²), trzema kontaktami operacyjnymi (pracownicy naukowcy Akademii Medycznej i Politechniki Wrocławskiej oraz właściciel lokalu kontaktowego) i ośmioma kontaktami służbowymi⁵³. Stwierdzono przy tym, iż „ilość osobowych źródeł informacji jest niewystarczająca, a ich rozmieszczenie nierównomierne”⁵⁴.

W latach 1980–1981 liczba współpracowników SB rozpracowujących studentów zagranicznych we Wrocławiu pozostała praktycznie bez zmian. Jesienią 1981 r. było to pięciu TW, trzech KO i osiem KS⁵⁵. Znow jak przed rokiem stwierdzono przy tym, iż „ilość OZI jest niewystarczająca, a ich rozmieszczenie nierównomierne”⁵⁶.

Pomnożenie agencji nastąpiło w drugiej połowie lat osiemdziesiątych XX w. W odniesieniu do 1986 r. czytamy: „Pobyt lektorów i wykładowców z innych krajów NATO kontrolowany jest poprzez odpowiednie sekcje liniowe tut[ęjszego] wydziału”. Z treści dokumentu dowiadujemy się, że Wydział II WUSW we Wrocławiu, który najwyraźniej przejął gros obowiązków związanych z inwigilacją środowiska studentów obcokrajowców, miał wówczas na tzw. kontakcie operacyjnym szesnaście OZI,

go do naczelnika Wydziału V Departamentu II MSW w Warszawie, 9 IV 1988 r., k. 9.

⁵⁰ Po zakończonej wojnie iracko-irańskiej.

⁵¹ AIPN Wr, 054/429, Szyfrogram zastępcy naczelnika Wydziału II WUSW we Wrocławiu kpt. E. Dep-tuszewskiego, 17 I 1989 r., k. 2.

⁵² AIPN Wr, 032/789, t. 1, Analiza operacyjna i kierunkowy plan działań w sprawie obiektowej o krypt. „Interstudium”, 30 VI 1980 r., k. 7.

⁵³ *Ibidem*, k. 6.

⁵⁴ *Ibidem*, k. 8.

⁵⁵ AIPN Wr, 032/789, t. 1, Informacja dotycząca aktualnej sytuacji polityczno-operacyjnej wśród cudzoziemców kształcących się na terenie woj. wrocławskiego, 16 XI 1981 r., k. 16.

⁵⁶ *Ibidem*, k. 17.

w tym jedenastu cudzoziemców, ponadto utrzymywał „szereg kontaktów służbowych z kadrą naukowo-dydaktyczną nadzorującą pobyt cudzoziemców na macierzystych uczelniach, jak też personelem obsługi (kierownicy DS-ów, działów współpracy zagranicznej, opiekunów)”⁵⁷. Jednym z aktywnych wówczas tajnych współpracowników był TW „PMK”, za którego pośrednictwem kontrolowano studentów arabskich, m.in. dla zabezpieczenia obchodów 45. rocznicy powstania w getcie warszawskim⁵⁸.

Sprawa obiektowa pod kryptonimem „Interstudium” nie była jedynym tego typu rozpracowaniem prowadzonym w środowisku cudzoziemców zamieszkujących dawne województwo wrocławskie w latach osiemdziesiątych XX w. Odrębne działania w ramach sprawy obiektowej „Pentagon” prowadzone były wówczas wobec stypendystów i lektorów z USA⁵⁹. SO o kryptonimie „Gaudeamus” nakierowana była zaś na inwigilację domów studenckich Politechniki Wrocławskiej (chodziło o akademiki: „Bliźniak”, „T-15”, „T-16” i „Nad Fosą”), Uniwersytetu Wrocławskiego („Dwudziestolatka”, „Szklany Dom”, „Parawanowiec”), AWF („Spartakus”) i Akademii Rolniczej („Centaur”, „Labirynt”, „Zodiak”)⁶⁰.

W drugiej połowie 1981 r. Biuro Paszportów KW MO we Wrocławiu, realizując wytyczne Wydziału III Biura Paszportów MSW, wszczęło sprawę obiektową o kryptonimie „Mieszkańcy” na „cudzoziemców przebywających w województwie wrocławskim na pobycie stałym”. Dotyczyła ona w pierwszej kolejności „bezpieństwowców narodowości greckiej i macedońskiej oraz obywateli Grecji”⁶¹.

⁵⁷ AIPN Wr, 054/429, Pismo mjr. S. Siorka do naczelnika Wydziału XIV Departamentu II MSW, 8 V 1986 r., k. 46-49.

⁵⁸ AIPN Wr, 054/429, Notatka służbowa ze spotkania z tajnym współpracownikiem „PMK”, 19 IV 1988 r., k. 12.

⁵⁹ AIPN Wr, 054/429, Pismo mjr. S. Siorka do naczelnika Wydziału XIV Departamentu II MSW, 8 V 1986 r., k. 46-49.

⁶⁰ AIPN Wr, 054/906, Wykaz domów studenckich do SO o krypt. „Gaudeamus”, k. 51.

⁶¹ AIPN Wr, 032/789, t. 2, Wniosek o wszczęcie sprawy obiektowej o krypt. „Mieszkańcy”, 30 VII 1981 r., k. 1. Więcej na ten temat: J. Syrnyk, *Rozpracowanie środowiska greckiego i macedońskiego na Dolnym Śląsku...*